

Eerste Kamer ondergaat metamorfose

Eerste Kamer ondergaat metamorfose

*H*et gebouw van de Eerste Kamer der Staten-Generaal is in het midden van de zeventiende eeuw opgericht als vergaderplaats van de Staten van Holland en West-Friesland. Sinds het einde van de zestiende eeuw hadden de Staten al een vaste vergaderzaal aan het Binnenhof in Den Haag. Het betrof een bescheiden onderkomen in een van de panden aan de Hofvijver. Dit had te maken met de ondergeschikte positie van de Staten ten opzichte van de stadhouder van Holland.

In juli 1651 besloten de Staten-Generaal dat het stadhouderschap niet erfelijk was en er bovendien geen nieuwe stadhouder zou worden benoemd. Hierdoor ontstond de gelegenheid om een nieuwe, representatieve Statenzaal aan het Binnenhof te bouwen.

Al op 26 september 1651 werd in de vergadering van de Staten van Holland gevraagd of er geen 'bequaemer en aensienlijcker' vergaderplaats voor hen mogelijk was. Een week later, op 3 oktober, werd in principe het besluit genomen voor nieuwbouw.

Een speciale commissie moest een geschikte plaats voor de nieuwbouw zoeken en verdere voorbereidingen treffen. Raadspensionaris Johan de Witt presenteerde op 3 februari 1652 de tekeningen en de bijbehorende begroting van de architect Pieter Post. Beide werden door de Staten goedgekeurd.

De architectuur van Pieter Post (1609-1669) volgt de principes van het classicisme. Het meest opvallende kenmerk daarin zijn de zuilen- of pilasterorden. Het wezen van deze bouwkunst schuilt echter in de toepassing van afgewogen, eenvoudige

Overzicht van de Vijverzijde van de gebouwen.

maatverhoudingen. De belangrijkste bronnen van deze architectuurtheorie zijn de tractaten van Vitruvius (uit de tijd van keizer Augustus) en latere Italiaanse geschriften (Palladio en Scamozzi). In 1655 was de ruwbouw gereed en kon de afwerking van het interieur beginnen. Het zou meer dan tien jaar duren voordat dit volledig voltooid was. Dat had te maken met akoestische problemen, een gevolg van de ruimtelijke en constructieve opzet van de Zaal met zijn concave eikehouten plafond en hoge, gepleisterde wanden en raampartijen. Ter verbetering van de akoestiek werd gekozen voor een volledige stoffering van de wanden. Bijna anderhalve eeuw bleef de Zaal in zijn oorspronkelijke, weelderige uitmonstering als vergaderzaal van Holland in gebruik.

In het begin van de negentiende eeuw werd de Zaal echter door Koning Lodewijk Napoleon gevorderd voor zijn Ministerie van Oorlog. Tijdens de Franse bezetting, die in 1810 volgde, diende hij als keuringszaal voor rekruten. In deze jaren werd de oude vergadertuin uitgebroken. De kostbare wandtapijten waren eerder al van de muren gehaald met mogelijke bestemming Parijs. Daar en elders zijn ze nooit boven water gekomen. De oorspronkelijke eenheid van wanden

en plafond was sindsdien verloren. Na de grondwetswijziging van 1848 kwam de Zaal ter beschikking van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. In verband met deze nieuwe functie werd de Zaal in 1849 verbouwd. De vensters werden vervangen en er werd opnieuw geschilderd. In de halfronde bogen tussen de pijlers werden acht schilderstukken geplaatst, met portretten van raadpensionarissen van weleer, van Johan van Oldebarneveld tot en met Rutger-Jan Schimmelpenninck.

Het landswapen kreeg de ereplaats in de middelste boog, boven het portret van Koning Willem II. De wettelijk verlangde openbaarheid bracht verder met zich mee dat er zitplaatsen kwamen voor publiek. In 1870 werden de bestaande, gelijkvloerse zitplaatsen vervangen door verhoogde tribunes op ijzeren kolommen. Deze werden geplaatst tegen de korte wanden. In 1881 zijn de tribunes vervangen door, nu nog bestaande, balkons over de volle breedte van de zaal.

Gravure naar tekening van Terwesten en Van Giessen van het interieur van de grote vergaderzaal van de Staten Van Holland en Westfriesland, gezien naar het zuiden, omstreeks 1730.

Uitgangssituatie

*S*inds de oplevering van de Zaal in 1666 werden er nauwelijks technische verbeteringen aangebracht. De beschreven, vaak vergaande, ingrepen betroffen hoofdzakelijk de indeling en uitmonstering. De Zaal functioneerde daarom al geruime tijd niet naar behoren.

Dit had vooral te maken met een slecht binnenklimaat en gebrekkige voorzieningen. Door de slechte ventilatie was het CO₂-gehalte in de Zaal tijdens de vergaderingen veel te hoog. Bovendien werd het er te warm. Ook de verlichting was verre van optimaal; er was te veel vermogen en te weinig licht.

Daarnaast vormde de akoestiek een historisch probleem. Tot slot was er nog een waslijst van grote en kleine technische problemen, variërend van stof- en zwamvorming in het plafond tot de bedrading van radio en tv, beschadigingen aan het stucwerk en de asbestcementbekleding in de lichtkoven boven de kroonlijst. Door de beperkte budgettaire ruimte van de Rijksgebouwendienst (Rgd) werden de noodzakelijke technische maatregelen voortdurend vooruitgeschoven.

Eind jaren tachtig werd renovatie echter actueel. Begin jaren negentig werd besloten een renovatieplan op te stellen voor de verbetering van de plenaire Zaal. Hiermee kon de Zaal zowel in technische als esthetische zin opgeknapt worden.

Overzicht van de zaal vóór restauratie. De oude verlichting is aan; door het TL-licht boven de kroonlijst wordt het plafond 'losgesneden' van de wanden.

Overzicht van het zaalinterieur na restauratie.

Foto's: Oerlemans van Reeken studio: Robert Oerlemans en Andy Mason.

Technische ingrepen

Een essentiële ingreep was het verbeteren van het binnenklimaat. Vanuit esthetisch oogpunt was herstel nodig in verband met restauratie van de plafondschildering. Dit bleek een uiterst lastige operatie, mede doordat vlak boven de plafond-delen, tussen de ribben, dunne planken op latjes waren aangebracht om stofvorming tegen te gaan.

Kroonluchter, aangepast voor halogeen.

Niettemin had zich in de loop der eeuwen tussen de overkapping en het plafond een grote hoeveelheid stof opgehoopt. Om aantasting van de plafondschilderingen door chemicaliën te vermijden, werd de constructie van uit de zolderruimte bewerkt tegen zwamvorming en houtworm. Voor de verlichting van de Zaal werd een speciaal verlichtingsplan gemaakt. Conform de algemene uitgangspunten van de renovatie werd ernaar gestreefd de authentieke sfeer en voorzieningen zo min mogelijk aan te tasten. Daarom werden de acht bestaande kroonlampen gehandhaafd, zij het gereinigd, gespoten en aangepast. De naar beneden stralende persglaslampen werden vervangen door halogeenlampen. Ook in de opwaarts gerichte armatuur-delen van de kronen kwam halogeenlicht. De beide delen van de kroonlampen werden apart schakelbaar en dim-

baar gemaakt. Het effect is een verbetering van de verlichting, zowel naar de zaal als naar boven. Zo is ook het gerestaureerde plafond nu in volle glorie zichtbaar. Tevens is de verlichting van de plafondschilderingen en schilderijen verbeterd. Door halvering van het vermogen van de verlichting is het energieverbruik drastisch teruggebracht, terwijl tevens de warmteafgifte aanzienlijk is verminderd. Hierdoor en door de ingrepen op geluidstechnisch gebied is de Zaal beter geschikt geworden voor verschillende soorten gebruik, niet alleen voor vergaderingen van de Eerste Kamer, maar ook voor ontvangsten, rondleidingen en dergelijke. In de oude situatie waren de voorzieningen voor radio en televisie chaotisch. Leidingen lagen dwars over vloeren, gangen en trappen, waren door wanden geboord etcetera. Bij de renovatie zijn alle leidingen geordend en aan het oog onttrokken. Daarmee is ook gevaar voor brand en struikelen verdwenen. De verbetering van de ventilatie vormt het belangrijkste en meest omvangrijke onderdeel van de renovatie. Het ging om een lastige opgave aangezien buizen en roosters volledig weggewerkt moesten worden. Om trillingen te voorkomen en de druk op de houten vloer te beperken, is de centrale apparatuur opgehangen aan de houten kapconstructie, op de zolder naast de zaal. De koeling is op het dak geplaatst en wel op zo'n manier dat deze van buiten onzichtbaar is. Luchtkanalen zijn via sleuven in muren en onder vloeren volledig weggewerkt. Door de nieuwe ventilatie is een volledig gecontroleerd en geconditioneerd klimaat ontstaan. Luchtvochtigheid en temperatuur worden permanent gemeten en geregeld. Een volgend punt betrof de verbetering van de akoestiek. De oude, gebrekkige en lelijke geluidsinstallatie is vervangen. De luidsprekers zijn weggewerkt achter de nieuwe wandbespanning in de traveeën. Met de nieuwe installatie is tevens gezorgd voor

een optimale, continue geluidsverbinding met de verschillende ministeries en voor een goede geluidskwaliteit voor radio en tv. In de bankjes van de kamerleden zijn aansluitingen aangebracht voor een vertaal- en discussie-installatie. Duurzaam bouwen, het gebruik van milieuvriendelijke materialen en een vermindering van energieverbruik, vormde een belangrijk uitgangspunt bij de restauratie. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de verbetering van het binnenklimaat. Andere elementen zijn de vermindering van het energieverbruik door afgestemde verlichting en de toepassing van een zogeheten "warmtewiel" voor de terugwinning van warmte. Er is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande materialen. Waar vernieuwing noodzakelijk was en waar dat kon zijn milieuvriendelijke producten en materialen toegepast, zoals lijnolieverven. De asbestbekleding in de lichtkoven en radiatoren is verwijderd.

Ingesleufde verdeelleidingen voor de luchtbehandeling van de zaal.

Esthetische ingrepen

*H*et belangrijkste uitgangspunt van het restauratieplan was het respecteren van het oorspronkelijke zeventiende-eeuwse werk, tot op afwerkingsniveau. Een tweede restauratiebeginsel was het streven naar herstel van eenheid en rust in het interieurbeeld. Daarbij mikte men niet op feitelijke reconstructie, maar op heruitmontering in de geest van het oorspronkelijk concept. Een derde uitgangspunt was te proberen de balkons letterlijk en figuurlijk wat minder 'aanwezig' te laten zijn.

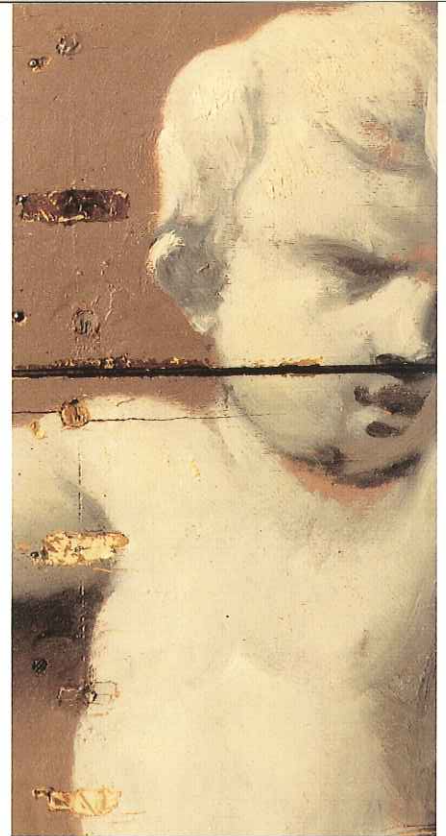
Een van de nieuwe zes messing tafellampen, geschonken door het Inter Provinciaal Overleg; ontwerp E.J. Nusselder

Op basis van deze drie uitgangspunten ontstond het plan voor restauratie van het zaalinterieur. Dit bevatte zes hoofdelementen:

- 1) restauratie van de plafondschildering;
- 2) herstel van het schilderwerk van kroonlijst, cordonlijst, schouwen en raampartijen;
- 3) herstoffering van de wanden;
- 4) aanpassing van de balkons;
- 5) restauratie van de schilderijen op doek en

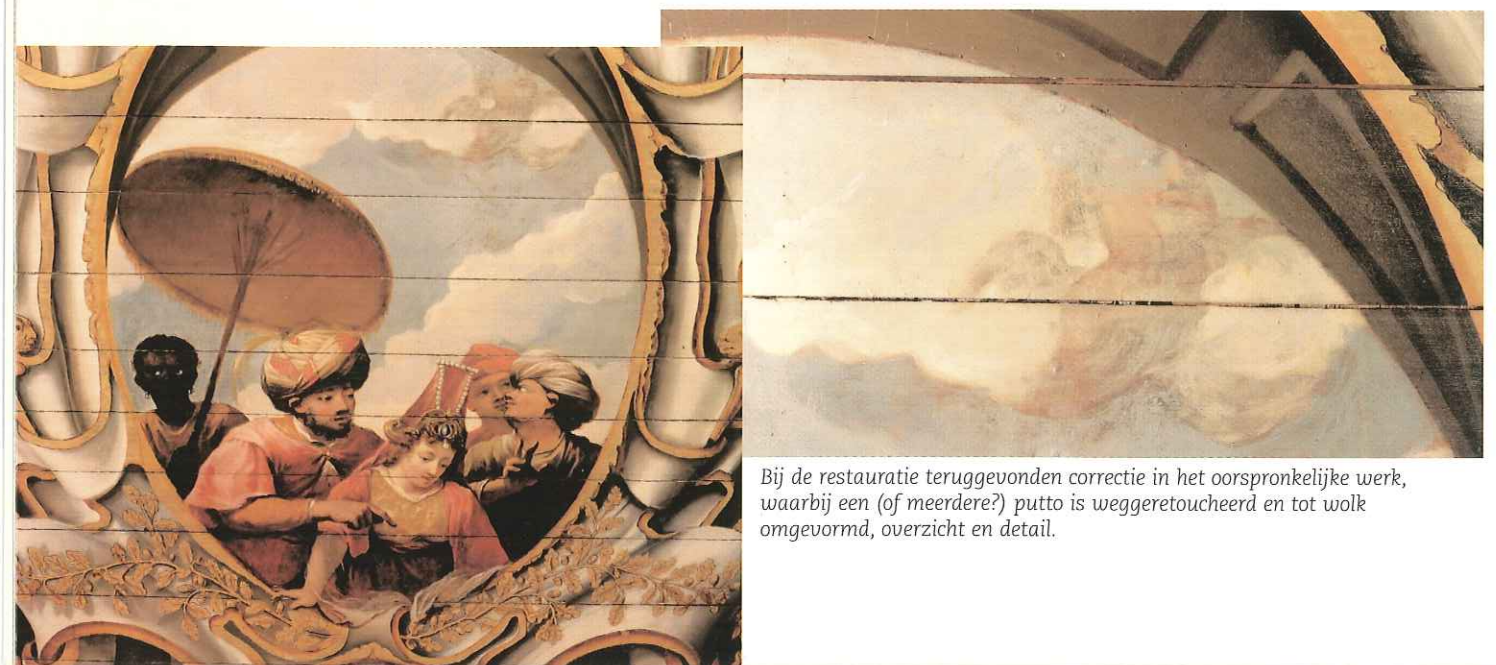
6) aanpassing van de blijvende inrichtingsstukken en vloerbedekking.

Bijkomend probleem bij de restauratie van de plafondschildering was de staat van de kapconstructie, zoals hierboven werd beschreven. Het verwijderen van de verbruinde, vuile, oude vernislagen resulteerde in een fantastische opheldering van de oorspronkelijke schildering. Een kleine commissie van deskundigen op schilder-kunstig en chemisch-technisch gebied stond het ontwerpteam hierbij terzijde. Wat het schilderwerk van de betimmeringen betreft, is gekozen voor herstel van de zeventiende-eeuwse omberschildering. Gezien de betrekkelijke eenvoud van de beschildering, de gedeeltelijke beschadiging en de volledige informatie over verfreceptuur en schilderwijze, is afgezien van blootleggen en restaureren van het schilderwerk. Er is nieuw geschilderd volgens oud recept. De factoren tijd en geld speelden in die keuze ook een rol. Kroonlijst en cordonlijst zijn na licht schuren en bijwerken over-

Detail van de plafondschildering vóór restauratie. Links naast het lijf van de putto is een reeks spijkergaten te zien met stopsel uit 1884-'88.

geschilderd en opnieuw verguld. Het nieuwe goud werd gepatineerd om het te laten aansluiten bij het verguldwerk in het plafond. De schoorsteenpartijen zijn tot op het hout van hun verflagen ontdaan, waarbij het goud werd gespaard. Vervolgens is de zeventiende-eeuwse afwerking gereconstrueerd. De betimmering van de raampartijen en lambrizeringen is afgewerkt met een houtimitatie. Deze afwerking sluit in toon aan bij de omberkleur van het zeventiende-eeuwse werk. Door deze afwijkende behandeling is op subtiële wijze het onderscheid zichtbaar gemaakt

Bij de restauratie teruggevonden correctie in het oorspronkelijke werk, waarbij een (of meerdere?) putto is weggeretoucheerd en tot wolk omgevormd, overzicht en detail.

tussen authentiek werk en latere aanpassing. Het was duidelijk dat het interieur, na het verdwijnen van de wandtapijten, een leemte vertoonde. Deze was slechts door herstoffering in te vullen. Integrale herstoffering in de geest van de oorspronkelijke afwerking had ook het voordeel dat storende elementen als luidsprekers en leidingen, maar ook deurpartijen en muurkasten 'achter het behang' konden verdwijnen. Opnieuw stofferen bleek inderdaad haalbaar, mede dankzij de geavanceerde computertechniek van een weverij in Lyon. Het ontwerp is een interpretatie van de zeventiende-eeuwse stoffering. Daarbij is gestreefd naar tijdloosheid en is vermeden modieus te zijn. Wegens de behoefte aan een publieke tribune zijn de bestaande, ontsierende balkons noodgedwongen gehandhaafd. Wel is in de balkons een half ovale vide aangebracht. Hierdoor kon de architectuur van de schoorsteenboezem weer compleet worden gemaakt en zijn de schilderijen van Lievens en Hanneman in hun volle omvang zichtbaar. De ijzeren liggers van de balkons zijn door ontmanteling vrijgekomen. Ze zijn gedeeltelijk omkleed met neutrale stof, maar ook voor een gedeelte in het volle zicht gelaten. Ze zijn in een genuanceerde roestkleur afgewerkt. Met deze ingreep is aan de zeventiende-eeuwse architectuur en de negentiende-eeuwse ingenieurs-

kunst recht gedaan. In 1884-88 waren de twee grote schoorsteenstukken uit 1664 'Oorlog' door Lievens en 'Vrede' door Hanneman uitgenomen en gerestaureerd. De opvallende schilderstukken zijn nu vakkundig gereinigd, licht gerestaureerd en van een slotverniss voorzien. De acht portretten van raadpensionarissen en het landschap met de schildhoudende leeuwen werden eveneens schoongemaakt. Het laatste punt betreft de inrichting van de Zaal. De grondwetswijziging van 1956 bracht het aantal leden van de Eerste Kamer op 75. Dáárvoor was het ledental 50. Om aan iedereen ruimte te bieden moest de indeling worden gewijzigd en moesten de vergaderbanken worden aangepast. Er kwam een compleet nieuwe vloer

Opname van de middelste cartouche van de zuidflank van het plafond. Gedeeltelijke reiniging laat het verschil tussen vóór en na de behandeling zien, overzicht en detail.

met oplopende podia, waarop een paarsrode vloerbedekking met de Nederlandse leeuw als motief. De nieuwe tweezitsbanken werden met groene stof bekleed. Het rostrum voor het presidium, de ministers- en stenografentafel werden alle vernieuwd. Bij de huidige restauratie is de inrichting uit 1956 grotendeels gehandhaafd, net als de vloerbedekking. Wel is het rode tapijt rondom 'losgesneden' van de wanden door middel van een brede rand van ruige, houtkleurige 'matting'.

Detail van de gedeeltelijk schoongemaakte ornamentschildering in het plafond. De opheldering van de licht-grijze partijen is frappant

Het retouchewerk aan de gewelfschildering in volle gang.

Restaurator Schoonekamp aan het werk.

Organisatie

De renovatie van de plenaire Zaal is uitgevoerd in voortdurend nauw overleg met de Eerste Kamer zelf. De aansturing vond plaats vanuit het directie-overleg, bestaande uit het hoofd van de Griffie, de projectmanager van de Rgd, de interne adviseurs van de Rgd, de externe projectarchitect voor de bouwkundige voorzieningen, de externe restauratie-architect en de externe adviseur voor installatie-techniek.

Voorafgaand aan de verbouwing is vier maanden lang intensief tech-

nisch, programmatisch en esthetisch onderzoek verricht. Alle aspecten zijn grondig met de gebruiker doorgenomen. Voor en tijdens het proces zijn presentaties verzorgd voor de huishoudelijke commissie, tevens bouwcommissie, uit de Kamer. Ook was er een plenaire presentatie voor de gehele Kamer. Daarnaast is er uitvoerig overlegd met gemeentelijke en rijksinstanties voor monumentenzorg. Als budget werd bij het begin van dit project grofweg een bedrag vastgesteld van 3,2 miljoen gulden. Met name de plafondrestauratie bleek duurder uit te vallen. Na oplevering zijn de totale kosten uitgekomen op een bedrag van f. 3.470.000,- waarvan

f. 430.000,- aan advieskosten en f. 3.040.000,- aan bouwkosten. Met de renovatie van de plenaire vergaderzaal ging een al jaren bestaande wens van de Eerste Kamer in vervulling. De plenaire vergaderzaal is volledig gemoderniseerd, terwijl de oorspronkelijke sfeer en het karakter van de Zaal zoveel mogelijk zijn behouden. In haar eigen, vernieuwde maar vertrouwde, omgeving kan de Eerste Kamer weer jaren vooruit.

Publikatie van:
Ministerie van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
Centrale Directie Voorlichting en
Externe Betrekkingen
Rijnstraat 8, 2515 XP Den Haag
VROM 95367/h/8-95
8843/138

Huishoudelijke Commissie, tevens Bouwcommissie:

- mr H.D. Tjeenk Willink
- drs R. Zijlstra
- mr ir H. Heijne Makkreel
- mw. mr ir Th.C.H.M. Huberts-Fokkelman
- mw. J.L.E.M.W.R.R. Tiesinga-Autsema
- drs Chr.L. Baljé
- mw. mr M. Hordijk
- het hoofd van de Griffie, K. Baart

Oprichtgever projectmanagement en architectonische begeleiding

- Rijksgebouwendienst Directie 's-Gravenhage e.o.,
- afdeling Projectmanagement, projectmanager ing. S. Schaap
- afdeling Technische Advisering, interne adviseurs mw. ing. E.J. Demper, ing. A.L.M.C. Hoogendoorn en J. Zwijnenburg

- Bureau Rijksbouwmeester, ir. E.J. Nusselder

Adviseurs extern

- Bureau voor Bouwhistorisch Onderzoek en Restauratie K.C. van den Ende, Den Haag: K.C. van den Ende, restauratie-architect
- Brasser Teeuwisse Pauw Willems Architecten en Adviseurs, Den Haag: I.J.J. Teeuwisse, coördinerend architect
- Galjema BV Technisch Adviesbureau, Rijswijk: E-installaties, ing. J.C. Zandee, W-installaties, ing. S.H. Ijpma
- M. Gasille, Den Haag, ontwerpster stoffdessins

Aannemers

- Aannemingsbedrijf G.B. van Hoek, Delft: bouwkundige werken
- Installatiegroep Van Buuren Van Swaay, Den Haag:

- W-installaties
- Stork Installatietechniek, Den Haag: E-installaties
- Technisch Bureau Jacot, Nieuw-Vennep: geluidsinstallatie
- Koen en Reinders Glas- en Schilderwerken, Den Haag: schilder- en verguldwerken
- Ruys Interieurs, Zeist: stoffen wand- en balkonbekledingen
- Moesman Meubelmakerij, Den Haag: renovatie bestaand meubilair
- Restauratiebureau Schoonekamp, Amsterdam: restauratie plafond-schilderingen en schilderijen van de Raadpensionarissen
- E.F. Mösenbacher Academisch Restaurator van Schilderijen, Den Haag: restauratie van de schoorsteen schilderijen en het schilderij van Willem II
- Krans Vormgeving en Restauratie, Den Haag:

restauratie van diverse decoratieve houtwerken

Bouw

Begin juli 1994 tot 18 augustus 1995

Zaaloppervlak en inhoud

280 m², 3100 m³

Kosten

totaal d.d. 30/05/95:
f. 3.470.000,-
w.v. advisering f. 430.000,-
en bouwkosten f. 3.040.000,-
incl. BTW
m² prijs: f. 12.035,- all-in
m³ prijs: f. 1.087,- all-in
In deze bedragen zijn plafondrestauratie, nieuw balkonmeubilair en renovatie van het bestaande meubilair meegenomen, evenals de bestrijding van houtworm en zwamvorming in vloer en kap en het versterken van de vloer van de koffiekamer.